

การศึกษาเรียนรู้ธรรมผ่านศิลปกรรม : กรณีพระพุทธชินราช*

Dhamma Learning through Artistry :

The Case Study of Buddhachinaraj

พระครูสิริรัตนานูวัตร**

Phrakrusirattananuwat

อาจารย์ประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

Graduate Study of Buddhachinaraj, Mahachulalongkonrajavidyalaya

E-mail : gurutawee@gmail.com

Received: January 22, 2023

Revised: April 01, 2023

Accepted: April 01, 2023

บทคัดย่อ

ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา พัฒนาการมาจากเจดีย์ ๔ ชนิด ได้แก่ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ อีกแหล่งหนึ่งคือจากอุปารหุบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระตถาคต และพระเจ้าจักรพรรดิ รวมถึงสถาปัตยกรรมสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ได้แก่ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนาและที่ปรินิพพาน สิ่งและสถานที่สำคัญดังกล่าวนี้ตั้งไว้ ณ ทางสี่แพร่ง ที่ถือเป็นต้นกำเนิดที่ตั้งสังเขกพหุชาทางพระพุทธศาสนา จากแนวการปฏิบัติกับพระศพระเจ้าจักรพรรดิที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า บัณฑิตพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้วให้สร้างสถูปบรรจุไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ทำให้เห็นว่า มีการสร้างและประดิษฐานเป็นพุทธศิลปกรรมเพื่ออนุสติในพระรัตนตรัย มีความสำคัญที่ก่อให้เกิดศรัทธา เลื่อมใส กราบไหว้ บูชา นำไปสู่ปัญญาพัฒนาคุณภาพชีวิตตามพุทธพจน์ที่ถือเป็นสื่อแทนพุทธศิลป์เข้าสู่ธรรมว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา / ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” มีศิลปะเท่ากับมีทรัพย์ โจรลักไปไม่ได้ ศิลปะเป็นมิตรในโลกนี้ นำสุขมาให้ในโลก แม้พระพุทธอรุณวงศ์แทนที่คนแต่ละชาติสร้างออกมาไม่เหมือนกัน แต่ได้พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณ ซึ่งพระพุทธะให้ตื่นรู้ เบิกบาน พระธรรมนำพาปฏิบัติกำจัดอวิชชา พระสังฆะ เป็นต้น

* บทความนี้ได้พัฒนาจากหนังสือสารนิพนธ์ ที่พิมพ์เผยแพร่ เนื่องในงานพิธีประสาทปริญญา ประจำปี ๒๕๖๕ ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๕.

** พระครูสิริรัตนานูวัตร, รศ.ดร. Phrakrusirattananuwat, Assoc.Dr.

แบบดำเนินชีวิต เป็นที่พึ่งที่สละให้พันทุกข์ภัยในสังสารวัฏ สร้างเป็นองค์ความรู้ว่า “ธรรมศาสตร์-ศิลปกรรม นำพาพัฒนาคุณภาพชีวิต”

คำสำคัญ : พุทธธรรม; ศิลปกรรม; กรณีพระพุทธรูปชินราช

Abstract

The Buddhist artistry developed from 4 kinds of *stūpa*, i.e. stupa containing relics (Dhātu), stupa as thing used by the Buddha (Paibhogajetī), stupa containing Dhamma (Dhammajetī) and stupa dedicating the Buddha (Uddesikajetī) and developed from persons worthy of a stupa or monument in 4 kinds, i.e. the Buddha, the private Buddha, the Buddha’s follower and an emperor including the holy 4 places (*Saṃvejanīyasathan*), i.e. the place of Birth; the *Lumpini*, the place of Enlightenment; *Bodhigayā*, the place of the first sermon; *Sāranātha* and the place of passing a way; *Kusinārā*. These things and places are guided in settlement of 4 junction roads as origins of respected things or the holy places regarded in Buddhism. In which, this is the way doing for the dead body of the Buddha who says to the most Venerable Ananda as for ‘Ananda, a scholar should do my dead body in the same way with the emperor’s dead body and then the dead body after burning should contain it in 4 junction roads. This is important to make us find that construction and settlement as the Buddhist artistry for monument in the Triple Gem leading to faith, credit, paying respect, worship then into wisdom for the development of living quality according to Dhamma media in the Buddha’s saying that ‘anyone sees Dhamma, that one sees me / anyone sees me, that one sees Dhamma’. To have an art is to have property without stealing. The art is a good friend in this world and leads happiness to us in the next. Although the art for example the Buddha Image as a representative and any artist sculpts the Buddha in a various different model of face. That is not important, but depends on 3 kinds of grace of the Buddha, i.e. the wisdom’s grace, the purification’s grace and the compassion’s grace. Wherein. the Buddha is a knower, a waken One, a bloom One, Dhamma directs a way of Dhamma for the riddance of ignorance and the Saṅgha is a model of living regarded as noble refuge and freedom from rebirth being organized as the factor of knowledge for learning of

Dhamma through this artistry, i.e. ‘Knowledge of Dhamma, Artistry of intellect then leading to the quality of life’.

Keywords: Buddhadham; Artistry; The case Study of Buddhacinaraj

บทนำ

แนวทางการศึกษาเรียนรู้ธรรมนั้นมีหลายวิธี หนึ่งในวิธีเหล่านั้น คือ ศึกษาผ่านศิลปกรรมในรูปแบบต่าง ๆ สอดคล้องกับคำว่า บุคลาธิษฐานที่เป็นคำอุปมาอุปไมย เป็นลักษณะว่า “มีบุคคลเป็นที่ตั้ง เทศนายบุคคลขึ้นตั้ง คือวิธีแสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง”^๑ ในทางกลับกันนี้ ธรรมาธิษฐาน โดยยกธรรมขึ้นอ้าง เป็นลักษณะว่า “มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือเทศนายกธรรมขึ้นแสดง เช่นว่าศรัทธา ศิล คืออย่างนี้ ธรรมที่ประพตติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ดังนี้ เป็นต้น”^๒ คำว่า บุคลาธิษฐาน หมายถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรม คือ วัตถุ สิ่งของ ดังนั้น ศิลปกรรมก็จัดอยู่ในบุคลาธิษฐานนี้ ซึ่งศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภท ประติมากรรมมีพระพุทธรูปเป็นหลัก สถาปัตยกรรมมีพระวิหาร อุโบสถ ศาลา รวมถึงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลเป็นหลัก จิตรกรรมฝาผนังมีพุทธประวัติ พระเวสสันดร พระมาลัยเป็นหลัก นับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่จะเป็นอุปกรณ์สื่อสารสำหรับเผยแผ่ธรรมตามจริตของมนุษย์

แหล่งปรากฏศิลปกรรมของไทยที่สำคัญ คือ “วัดกับพระราชวัง” มีลักษณะเด่นที่หลายคนกล่าวว่า เมื่อนั่งเครื่องบินเข้ามาประเทศไทยมองลงมาเห็นอาคาร บ้านเรือนแล้ว แยกออกและบอกได้เลยว่านี่คือวัด เพราะมีชื่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ หน้าบรรณ หลังคาสี่เหลี่ยมคางหมูสีเขียวบ้างแดงบ้างที่มีเอกลักษณ์ไทย ๆ ซึ่งต่างจากเข้าประเทศอื่น ๆ แยกไม่ออกเลยว่าเป็นอะไร คล้ายกันไปหมด ซ้ำถึงภูมิปัญญาของปราชญ์บัณฑิตที่พระสงฆ์ในรูปครูบาสงฆ์และบัณฑิตคฤหัสถ์ในทุกยุคทุกสมัยเพราะได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา มักเรียกกันในวงการศึกษปัจจุบันว่า การบูรณาการศิลปกรรมนำสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต แม้แต่จิตรกรรมก็เป็นลักษณะมนต์เสน่ห์ที่จินตนาการออกมาเป็นภาพวาด ภาพเขียนที่แสดงให้เห็นถึงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าที่มีต่อชาวโลก ถือว่าเป็นเครื่องมือเผยแผ่ธรรมที่ดีอย่างประจักษ์ด้วยศิลปะ-ศาสตร์ที่ใช้อารมณ์ครบถ้วนกอบประด้วยพุทธลีลาในการแสดงว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวก ล้า ร่าเริง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ท่านพระสารีบุตร พระปุนณม้นตานีบุตรที่ท่านสรรเสริญอยู่เนือง ๆ นั้น (บัดนี้) พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แก่ล้าวก ล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา”^๓ (สันตสัสนา, สมาทปนา, สมุตเตชนา, สัมปหังสนา)

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๖/๒๗๗.

แม้ศิลปกรรมบางชนิด จะสื่อธรรมผ่านเสียง แต่ก็ทำนองเดียวกันกับศิลปกรรมที่เห็นแล้วน่าทึ่งกับความงดงามในสุนทรียภาพ ส่งผลให้จิตใจแจ่มใส ร่าเริง เกิดศรัทธา พัฒนาปัญญา นำพาปฏิบัติ เกิดสำนึกในคุณธรรมจริยธรรมสืบต่อมา

ชาวพุทธโดยจิตวิญญาณ นอกจากจะสัมผัสกับศิลปกรรมในชีวิตประจำวันแล้ว ยังจะศึกษาและปฏิบัติในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นองค์รวมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาตลอดชีวิตตราที่เป็นศาสนิกชนสอดคล้องกับพระราบบัญญัติการศึกษา ๒๕๔๒ ที่จัดระบบการศึกษาไว้ว่า ศึกษาตามอัธยาศัย หรือตลอดชีวิต ซึ่งการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้ เป็นลักษณะศึกษาตามแนวตั้ง โดยศึกษาแก่นคำสอน ไม่นั่นเปลือก กระพี้ ที่เป็นพิธีกรรม พิธีการ การสงเคราะห์อื่น ๆ แต่เมื่อประยุกต์ใช้กับบุคคลตามจริตต่าง ๆ แล้ว ไม่ได้ศึกษาตามแนวตั้งอย่างเดียว แต่ก็ศึกษาธรรมตามแนวนอนด้วย โดยศึกษาเรียนรู้จากพิธีกรรม กิจกรรม วัฒนธรรมประเพณี โดยเฉพาะจากสื่อศิลปกรรมที่มุ่งสะท้อนหาธรรมเป็นตำนานอารยธรรมการสร้างของผู้เจริญแล้วจากการมีชีวิตที่ดี สภาพแวดล้อมเอื้ออำนวย มีสันติภาพร่วมกันสร้างสรรค์ศิลปกรรมเกิดอารยธรรมลุ่มน้ำต่าง ๆ ว่า “อารยธรรมลุ่มน้ำไนล์ ลุ่มน้ำคงคา ลุ่มน้ำเจ้าพระยา แสดงถึงวัฒนธรรมของชนชาติที่พัฒนาแล้วต่างกับคนเหิง”^๕

แนวคิดธรรมผ่านศิลปกรรม

ธรรม คือ สิ่งที่พระพุทธเจ้าค้นพบด้วยการตรัสรู้แล้วนำมาเปิดเผย บัญญัติ แสดงแก่สาวก จะเห็นว่า หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วมุ่งหาแสดงธรรม ก็พบว่า ปัญจวัคคีย์ที่เคยปรนนิบัติในคราวที่ตนบำเพ็ญทุกกรกริยานั้นมาพำนักอยู่เมืองสาธนาถ กรุงพาราณสี แคว้นกาสิ พระองค์ก็เสด็จตามมาได้แสดงเทศนาถกกันครั้งแรกชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ปฐมเทศนา) นอกจากนั้นได้เทศนาธรรมอื่น ๆ แก่นายยสะกับสหายธรรมรวม ๕๔ คน ทั้งหมดก็บรรลุเป็นพระอรหันต์เกิดมีพระอรหันต์ในโลก ๖๐ องค์ พระพุทธองค์ก็ส่งไปประกาศธรรมด้วยปฐมพจน์การเผยแผ่ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก...”^๕ สื่อธรรมด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งแนวธรรมล้วน ๆ ทั้งแนวอุปมาอุปไมยว่า ไปไม้ในกำมือ ความว่า “ไปไม้ที่อยู่บนต้นไม้ที่นั่นแลมากกว่าไปประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมาเพียงเล็กน้อย”^๖ พระองค์แสดงมหาหัตถิปโทปมสูตรว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ ๔ คือ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทย-

^๕ พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร), ศาสตร์ร่วมสังคัม, (พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕), หน้า ๖๖.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗/๔๗.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

อริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”^๗ การสื่อธรรมด้านสถาปัตยกรรม เป็นรูปธรรมประจักษ์ คือ สังฆเวณียสถาน ๔ ตำบล คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนา และที่ดับขันธปรินิพพาน ภาพลักษณ์ของสถานที่เหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากปรักหักพังสมชื่อว่าสังฆเวณียสถาน สถานที่ยังใจให้สังเวชโดยธรรม คือ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนาสมาธิและมีอาณิสยส์ สำหรับคนที่เข้านมัสการด้วยศรัทธาว่า “กุลบุตรไฉนไปนมัสการสังเวชสถานนี้ด้วยจิตศรัทธา เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าสู่สุคติ โลกสวรรค์”^๘ ชาวพุทธไม่ลืมหลักคิดว่า “สวรรค์ กับ นรก” เป็นจริยธรรมที่อยู่ติดตาติดใจใกล้ตัวเราทุกคน ที่สื่อผ่านจิตรกรรมเรื่องเทวดาขุม หรือเรื่องพระมาลัยด้วยภาพพจน์ที่ประจักษ์

ดังนั้น พุทธศิลป์ที่เป็นรูปธรรมจะสะท้อนนามธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ตามคำว่า “พุทธศิลป์จะสื่อธรรมเสมอ”^๙ เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ธรรม สร้างเป็นองค์ความรู้ที่เป็นระบบ ใช้เป็นเครื่องมือเผยแพร่ธรรม ที่เห็นได้โดยประจักษ์ จะสามารถปลูกศรัทธา พัฒนาสู่ปัญญา เข้าใจในธรรม เกิดการประยุกต์ธรรม ตามปรัชญาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ว่า “จัดการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการ กับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม” และพันธกิจด้าน “ทะนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรม” ว่า ร่วมกับภาคีเครือข่าย ชุมชน วัด ท้องถิ่น หรือเครือข่ายความร่วมมือในต่างประเทศ เพื่อเสริมสร้างและพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ สืบสาน ส่งเสริม พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ท้องถิ่น ให้เอื้อต่อการศึกษาโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นกลไกเพื่อสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน”^{๑๐}

ผลการศึกษา

ศิลปะ/ศิลปกรรม : สะท้อนธรรม

คำว่า ศิลปะหรือศิลป์ คือ ฝีมือ ฝีมือทางการช่าง ฝีมือในด้านใดด้านหนึ่งหรือการทําอย่างวิจิตรพิสดาร เช่น แกะสลักฝักอย่างมีศิลปะ ศิลปะเป็นผลผลิตจากกิจกรรมของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยความคิด เพื่อแสดงออกซึ่งฝีมือ สุนทรีย์ อำนาจทางอารมณ์หรือแนวคิด สอดคล้องกับคำนิยามที่ว่า “(ศิลปะ) คือ

^๗ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^๙ พระครูสิริรัตนาวุโตร (ทวี ฐานวโร), “การศึกษาตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในศิลปกรรม”, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗.

^{๑๐} สุภาชิต ปรัชญา ปณิธาน วิสัยทัศน์ และพันธกิจ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.mcu.ac.th/pages/philosophy-commitment-vision-mission> [๒๘ มีนาคม ๒๕๖๖].

ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือการทางช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏอย่างงดงาม วิชาที่ใช้ฝีมือ วิชาชีพต่าง ๆ”^{๑๑} เรียกได้ว่าการสรรค์สร้างทุกอย่างทั้งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม วัฒนธรรม ประเพณี เทศกาล จัดเป็นศิลปะทั้งนั้น ในส่วนที่มีคำว่ากรรมต่อท้ายของคำว่าศิลปกรรม หมายถึง “งานหรือสิ่งที่เป็นศิลปะ สิ่งสร้างสรรค์ขึ้นเป็นศิลปะ ดังนั้น คำว่า ศิลปกรรม จึงมีความหมายกว้าง ไม่จำกัดเฉพาะงานจิตรกรรม งานประติมากรรมและงานสถาปัตยกรรม อย่างที่นิยมใช้กันเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายรวมไปถึง งานวรรณกรรม งานนาฏศิลป์และงานดุริยางคศิลป์ด้วย”^{๑๒}

การพัฒนาการศิลปกรรม ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม โดยศิลปกรรมทุกชนิดนี้ อาศัยกัน คือเมื่อมีประติมากรรม เช่น พระพุทธชินราชขนาดหน้าตักกว้าง ๙ นิ้ว ย่อมหาที่ประดิษฐานที่มีสถาปัตยกรรมสวยงาม เหมาะสมกับสิ่งสักการบูชา เมื่อเรามีพื้นที่ในบ้านมากมาย ย่อมมองหาภาพสวยงาม มาติดไว้ชม ฝาผนังในพระวิหาร อุโบสถ ศาลาโถง ๆ จึงสรรหาจิตรกรรมพุทธประวัติ ชาดก พระมาลัย มาติด บ่งชี้ว่าศิลปกรรมมีความสำคัญและจำเป็นต่อชีวิตจิตใจคนทุกคนไม่มีทรัพย์สินใดเท่ากับมีศิลปะ (ศิลปะสมัย รัตนโกสินทร์) หลายคนเป็นศิลปินอาศัยงานศิลปะเลี้ยงชีพและพัฒนาคุณภาพชีวิตตลอดถึงสังคม เช่น อาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ เจ้าของศิลปกรรมวัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก เป็นตำนานว่า จังหวัดนี้เป็นนครศิลปะ ดังนั้น การที่คนมีศิลปะนี้ ถือว่ามีการพัฒนาชีวิตอย่างสูง เพราะศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นนั้น บ่งชี้ถึงอารยธรรมแห่งความคิดและปฏิบัติกันมาช้านาน แม้แต่เพียงศิลปะอย่างเดียวก็ถือว่าประเสริฐ เป็นทักษะวิชาที่เลี้ยงชีพได้ ตามที่สาเลิตตกชาดกว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะ แม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้โดยแท้ ขอพระ (พระราช) องค์ทรงทอดพระเนตร หมู่บ้านในทิศทั้ง ๔ ที่คนง่อยได้แล้วเพราะการติดมุลแพะ”^{๑๓} แสดงว่าศิลปะที่แสดงแม้ไม่สูงหรือน้อยนิด ก็ได้รับรางวัลบ้านหรือได้ตามที่สุนทรภู่ว่า “อันความรู้รู้กระจายแต่อย่างเดียว แต่ให้เชี่ยวชาญเกิดจะเกิดผล อาจจะชักเชิดชูฟูสกนธ์ ถึงคนจนพงศ์ไพร่คงได้ดี”^{๑๔} และชีวิตที่มีศิลปะย่อมส่งผลถึงการพัฒนาสังคมไปด้วย ดังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ ที่ว่า “.....เมืองใดไร้ศิลป์โสภณ เมืองนั้นไม่พ้นเสื่อมทราม เมืองใดไม่มีกวีแก้ว เมืองนั้นไม่แคล้วคนหยาม.....”^{๑๕} แสดงว่าศิลปะนี้ เป็นเครื่องตัดสินความงดงามของ

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, หน้า ๔๒๕.

^{๑๒} “เกร็ดความรู้จากสารานุกรมไทย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.baanjommyut.com/library/knowledge_of_encyclopedias [๒๘ มีนาคม ๒๕๖๖].

^{๑๓} ชู.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๔.

^{๑๔} “รู้อะไรให้กระจ่างแต่อย่างเดียว ขอให้เชี่ยวชาญเกิดจะเกิดผล”... [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.thaicyperpoint.com> [๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖].

^{๑๕} พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), *อนุทินธรรมะ : ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๒.

เมืองได้ ตัดสินความเสื่อมความเจริญของเมืองได้ มีความสำคัญมากที่สามารถนำปลุกศรัทธาไปสู่ปัญญา
รู้แจ้งในสังขาร เป็นอมตทรัพย์ตามที่ธรรมนิตี ๕๑ กล่าวว่า “ไม่มีทรัพย์ใดเทียบเท่าศิลปะ ศิลปะนั้น
โจรลักไปไม่ได้ ศิลปะเป็นมิตรในโลกนี้และนำสุขมาให้โลกหน้า”^{๑๖} และแน่นอน เมื่อมีศิลปะ ก็ต้องมีนักวิ
มีศิลป์ ผู้คิดสร้างสรรค์งานศิลป์ทั้งทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทั้งจิตรศิลป์ออกมาและ
ผู้คิดสร้างสรรค์ออกมา ก็จะเป็นมนุษย์เท่านั้น เพราะสัตว์ดิรัจฉานคิดศิลปะและวรรณกรรมไม่ได้ นอกจากนี้
ศิลปกรรมประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ยังบ่งชี้สถานะของวัดได้ กล่าวคือ วัดใด ใบเสมา เขตแดน
แห่งสังฆกรรมของพระอุโบสถเป็นใบคู่ วัดนั้นมีสถานะเป็นวัดหลวง คือวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง
หากเป็นสมัยโบราณย้อนไปยืนกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดสร้างวัดพร้อมเจดีย์ปราสาท
เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งทำให้วัดนั้นมีสถานะเป็นพระอารามหลวงที่มีคำว่า รัตนะ ศรีรัตนะ หรือ
มหาธาตุ บรมธาตุ ศรีรัตนมหาธาตุ เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ที่พระยาสิทธิทรงสร้างและ
สร้างพระพุทธชินราช เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐

สงวน รอดบุญ^{๑๗} ได้อธิบายเรื่อง ศิลปกรรม สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรงทั้งในด้าน
จิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมในศาสนาพุทธและเถรวาท ทศพล จังพานิชย์กุล^{๑๘}
กล่าวว่า “ศิลปวัฒนธรรม ความเป็นชาติหรือมโนคติบรรพชนไทย สามารถศึกษาได้จากพุทธรูป.....
พระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของเมืองไทยมาตั้งแต่
สมัยโบราณ แสดงออกซึ่งความสูงส่งด้านสุนทรียศิลป์และภูมิปัญญาเชิงช่างของบรรพบุรุษและยังแสดง
ถึงพลังศรัทธาบารมีของผู้อุปถัมภ์ในการสร้าง คือองค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้พระพุทธรูปยังเป็นสิ่ง
เชื่อมโยงชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์เข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวชาวพุทธในเมืองไทย
ให้มีความเป็นเอกภาพ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันด้วยแรงศรัทธาอันสูงส่งของคนไทยที่มีต่อองค์พระพุทธรูป
พระพุทธศาสนา จึงยังคงดำรงอยู่ตลอดมาตราบถึงปัจจุบันนี้และกล่าวอีกว่า ความสำคัญในพุทธศิลปกรรมนี้
จะครอบคลุม ภูมิลักษณ์ บ่งชี้ถึงวัฒนธรรมของชาติ เป็นที่ยอมรับว่า เมืองไทยเป็นศูนย์กลางของ
พระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยโบราณ มีความเจริญก้าวหน้าทางพุทธศิลป์ เจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรม
ในด้านต่าง ๆ ตลอดมาทุกยุคทุกสมัย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในดินแดนสุวรรณภูมิ ล้วนแล้วแต่เป็น
องค์เอกอัครศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ ทรงสร้างพระพุทธรูป ศาสนสถานและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจหลักที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญเป็นการสืบทอด
พระพุทธศาสนาเพื่อให้คนไทยได้มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจตลอดมา

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๗} สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๐.

^{๑๘} ทศพล จังพานิชย์กุล, พระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คอมมา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐-๑๑.

เทวัญ เอกจันทร์ และคณะ^{๑๙} กล่าวว่า “สถาปัตยกรรม คือ การสร้างพระเจดีย์ การประดับตกแต่งด้วยปูนปั้น โลหะ ส่วนวิหาร หอไตร และอุโบสถ มักใช้ไม้เป็นองค์ประกอบองค์ความรู้พุทธศิลปกรรม ล้วนมาในการส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาคุณภาพศิลปะ” ในกรณีศิลป์ พีระศรี^{๒๐} กล่าวถึงคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง ว่า “จิตรกรรมฝาผนังนิยมเขียนเป็นพุทธบูชาตามผนังโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ภายในพระปราสาทและผนังถ้ำ เรื่องราวที่เขียนส่วนใหญ่เป็นภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดก จุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ผู้ชมเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีคุณค่าในการศึกษาหลักวิชาและแบบอย่างฝีมือช่างที่สืบมาแต่โบราณทั้งยังเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี”

เอกลักษณ์พระพุทธรูป : สะท้อนธรรม

เมื่อพูดถึงศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ประการแรกจะมองไปที่ พุทธปฏิมากรรม ชนิดพระพุทธรูปต่าง ๆ มีคุณลักษณะที่โดดเด่น งดงามตามมหาบุริสลักษณะและฉัพพรรณรังสี เช่น พระพุทธรูปปางต่าง ๆ คือ ฐานปัทม์สูง ๔ ชั้น ตามประวัติที่พระพุทธรูปนี้ลอยน้ำมาไหลขึ้นที่ตรงวัดโสธรนี้ คิดง่าย ๆ ที่ทำฐานสูงเพื่อให้พ้นน้ำ ต่างจากพระพุทธรูปองค์ใหญ่อื่น ๆ ที่เป็นฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย สูง-ต่ำมากน้อยไม่แน่นอน เช่น พระพุทธรูปชินราช ฐานปัทม์ค่อนข้างสูงขนาดอยู่ในระดับสายตา มีเอกลักษณ์โดดเด่น คือ ชุ่มเรือนแก้วที่จำลองจากรัตนฆระเจดีย์ที่เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่ ๔ ของพระพุทธเจ้าที่พิจารณา ทบถวณธรรมมหาปฏฐานจนมีพระรัศมีทศกัณฐ์พุ่งออกพระวรกายเป็นที่มาของฉัพพรรณรังสี ที่สำคัญพระพุทธรูปนี้คือ ความศักดิ์สิทธิ์ ที่เทวดาร่วมสร้าง เป็นแหล่งศรัทธา สาธุชนมากราบไหว้มิได้ขาด ตามที่ผลการวิจัยพบว่า “มีเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย ในมิติของความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยวัดที่มีความงดงามทางด้านพุทธศิลปกรรมและความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์”^{๒๑}

กำเนิดพระพุทธรูป : สะท้อนธรรม

พุทธปฏิมากรรม หนึ่งในหลาย ๆ ส่วน มีต้นเค้ามาจากมหาปริณีพพานสูตร คัมภีร์ที่มณีกาย มหารวรรค เรื่องอุปารหุบุคคล บุคคลที่ควรเคารพ กราบไหว้ เป็นต้นแบบแห่งการปฏิบัติตนต่อสังคมแล้วพัฒนาการสู่การสร้างอุปารหุบุคคลด้วยวัสดุที่คงทนถาวร ๔ จำพวก สามในสี่จำพวกนั้น คือ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก”^{๒๒} อีกประการหนึ่งพัฒนาการมาจากเจดีย์ ๔ ชนิดซึ่งเป็น

^{๑๙} เทวัญ เอกจันทร์ และคณะ, “การสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธศิลปกรรมในล้านนา”, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ข.

^{๒๐} ศิลป์ พีระศรี, คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง. (พระนคร : กรมศิลปากร), ๒๕๐๒.

^{๒๑} พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, “การพัฒนา รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗), หน้า คัดย่อ.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

ที่เคารพนับถือที่เป็นบุคคล สถานที่หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาทั้งพระพุทธเจ้าและที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ได้แก่ “(๑) ธาตุเจดีย์ เจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (๒) บริโหมเจดีย์ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้า เคยทรงใช้สอย (๓) ธรรมเจดีย์ สิ่งหรืออาคารบรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ (๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป”^{๒๓} โดยอุทเทสิกเจดีย์ พุทธศิลปกรรมประเภทพระพุทธรูปนี้ นอกจากพระพุทธรูป พระพิมพ์แล้ว ยังรวมถึงเจดีย์ บัลลังก์ รอยพระพุทธรูปอื่น ๆ ด้วย พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณฺเฑ) กล่าวว่า เจดีย์ในยุคดั้งเดิม สร้างขึ้นใช้ครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ คือ “(๑) ธาตุเจดีย์ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ (๒) บริโหมเจดีย์ สิ่งเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนาและที่ปรินิพพาน (๓) ธรรมเจดีย์ คัมภีร์พระไตรปิฎก หอไตร (๔) อุทเทสิกเจดีย์ พระพุทธรูป สิ่งก่อสร้างเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออนุสติในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณผ่านพระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวมถึงพระแท่นวัชรอาสน์ พระเจดีย์ ศรีมหาโพธิ์”^{๒๔} ความดังกล่าว ทั้งอุปารหุบุคคลและเจดีย์สร้างขึ้นเพื่ออนุสติในพระรัตนตรัยและให้เห็น สัจธรรมตามนัยพระไตรลักษณ์ ที่สรรพสิ่งต้องตกอยู่ เมื่อยุคหลังพระพุทธกาลแล้ว ต้องการสร้างวัตถุเป็น เครื่องแทนพระองค์ จึงนิยมสร้างรูปสัญลักษณ์แทนพระองค์มี “รูปมามีฉัตรกางกั้น เป็นสัญลักษณ์ แทนการเสด็จออกบวช รูปบัลลังก์และต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการตรัสรู้ รูปธรรมจักรและกวางหมอบ เป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงปฐมเทศนา รูปพระสกลุป เป็นสัญลักษณ์แทนการปรินิพพาน”^{๒๕}

พระพุทธชินราช : สะท้อนธรรม

รูปภาพ ๑ พระพุทธชินราช

ผู้เขียน : ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

^{๒๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, หน้า ๗๙.

^{๒๔} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณฺเฑ), พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม, (กรุงเทพมหานคร: อารท การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๑-๒.

^{๒๕} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณฺเฑ), กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป เรื่อง การสร้าง พระพุทธรูปในอินเดีย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent>, (๒๖ มีนาคม ๒๕๖๖).

เปลวเพลิงบนพระเศียร : สะท้อนธรรม

สกุลช่างศิลป์สมัยสุโขทัยนิยมสร้างพระพุทธรูปมีเปลวหรือรัศมีบนพระเศียร พระพุทธรูปยุคต้น ๆ สมัยคันธาระ คุปตะ ก่อนหน้านั้น มีพระเศียรเป็นขมวด หนุนให้เห็นเท่านั้น แต่พระพุทธชินราชเป็นเปลวเพลิงชัดเจน รัศมีเป็นลักษณะเปลวไฟที่กำลังลุกโชติช่วง เป็นสื่อธรรมสำคัญคือ ธรรมดาไฟที่ลุกนั้น ย่อมสว่างในที่มืด เปลวไฟที่พวยพุ่งบนเศียรจะส่องสว่าง สือถึงปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง จากพุทธพจน์ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๒๖} (ปัญญา โลกัสสะมิ ปชโชโต) แต่ปัญญาในที่นี้ คือวิชา ความรู้ ในระดับสูงจะสามารถกำจัดอวิชชา คือความไม่รู้ที่เปรียบด้วยความมืดอันเป็นปฐมวงจรแห่งทุกข์ใน ปฏิจสมุปบาท บริเวณพระเศียรที่มีปุ่มกันหอยนั้น หมายถึง ศิล สมาธิ ซึ่งเป็นฐานที่หนาแน่น ศิลเป็นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นฐานของปัญญา จิตที่อบรมแล้วด้วยปัญญา ย่อมพ้นจากอาสวะทั้งหลาย”^{๒๗}

พระกรรมที่ยาว ยานและพระหัตถ์ที่เสมอกัน : สะท้อนธรรม

พระพุทธชินราช จะสร้างให้มีพระกรรมเรียกว่ากว่าหูของมนุษย์ธรรมดาโดยมุ่งหมายทางพุทธศิลป์ ที่จะสื่อถึงธรรม หนักแน่นในการรับฟังปัญหา คำพ้อง ร้องเรียนและไม่โอนเอียง ส่ายไปมาไปตามกระแส นิยม หนักแน่นด้วยการชั่งตวงให้ความสมดุล ตั้งอยู่ในคติแห่งธรรม หลีกเลียงความไม่เสมอภาคตาม อคติ ๔ (๑) ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ลำเอียงเพราะชัง (๓) ลำเอียงเพราะหลง (๔) ลำเอียงเพราะกลัว”^{๒๘} ในลักษณะเดียวกันนี้คือ ปลายพระหัตถ์กับพระบาทจะเสมอกัน ซึ่งหมายถึงเมตตาและกรุณาต่อสรรพสัตว์ ที่เสมอกันแม้แต่ศัตรูผู้ปองร้าย มีพระเทวทัต พระองคฺุสิมาล เป็นต้น โดยไม่ถือโทษโกรธเคือง ตามแนว กรรมฐานจึงให้แก่โทษด้วยความเมตตา

ขุมเรือนแก้ว : สะท้อนธรรม

ขุมเรือนแก้ว เป็นการจำลองอาคารพิเศษ เป็นลักษณะเป็นหลังคาบ้าน ทรงปราสาท มีกำเนิดจากการที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๔ ที่รัตนขจรเจดีย์ พระองค์เสด็จขึ้นประทับนั่งขัดสมาธิ ณ เรือนแก้วที่เทวดาเนรมิตถวายทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นศรีมหาโพธิ์ สะท้อนถึงการพิจารณา อภิธรรมมหาปัญญา ตลอดเวลา ๗ วัน จนโอภาสแผ่ซ่านเป็นฉัพพรรณรังสี และรัตนขจรเจดีย์ สลุปหรือ ขุมเรือนแก้วนี้ ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธชินราช ที่สร้างถวายโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา บนฐานขุมเรือนแก้วข้างซ้าย-ขวานั้น จะมีองค์ท้าวเวสสุวรรณกับังค์มาร อาหวกัยักษ์ผู้สถิตในชั้นจาตุมหาราช ผู้คุ้มครองทิศเหนือของเขาพระสุเมรุคุ้มครองอยู่

^{๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๘๘.

^{๒๘} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๖๐.

ขุมเรือนแก้วขององค์พระพุทธชินราชนี้ นับเป็นมรดกทางพุทธศิลป์ที่งดงามและมีเอกลักษณ์เฉพาะ เป็นงานศิลป์สมัยอยุธยาซึ่งผสมผสานฝีมือช่างชั้นครูทางเหนือ ที่เรียกว่างานจำหลักไม้ ปิดทองจากไม้สักทอง ยอดบนเป็นปลายหางตัว “มังกร” ประกบกันคล้ายข้อฟ้า ก่อนจะทอดยาวเป็นลายอ่อนช้อย ครอบองค์ประกอบของเครื่องสูง ไม่ว่าจะเป็นการขยักลำตัวในลักษณะวงไอยรา การจำหลักครีบทั้งขึ้นมา เป็นใบระกา ก่อนจะกระดกหัวเป็นมังกรคายพวงอุบะโค้งขึ้น ส่วนด้านล่างคล้ายสัตว์หิมพานต์ที่มีลำตัวยาว คล้ายนาค แต่ท่อนหัวซึ่งอยู่สองฟากองค์พระกลับทำเป็นรูปตัวสัตว์ที่มีวงคล้ายคชสาร มีขาคล้ายราชสีห์ เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับสัตว์หิมพาน เป็นชาติกแห่งพระเวสสันดร ตำนานการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดรชาติสุดท้ายก่อนเป็นพระพุทธเจ้า เป็นที่มาของพระเวสสันดรชาดกพัฒนาการมาถึงปัจจุบัน สร้างเป็นกิจกรรมว่า เทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ ที่ใครได้ฟังจบในวันเดียวจะได้รับอานิสงส์คือ “เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”^{๒๙}

นิ้วพระหัตถ์-พระบาท ที่เสมอกัน : สะท้อนธรรม

พระพุทธชินราช ในฐานะองค์แทนพระพุทธเจ้ามีมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ โดยลักษณะประการที่ ๔ คือ องคูลิยา (ที่ขึงคูลิ) พระองคูลิพระหัตถ์และพระบาทยาวงาม นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ และนิ้วพระบาททั้ง ๕ มีประมาณเสมอกัน ไม่เหลื่อมยาว ไม่เหลื่อมสั้นดังสามัญมนุษย์ ดังนั้น พระพุทธชินราช ในฐานะพุทธศิลป์มีศาสตร์ที่สื่อธรรมอย่างหนึ่งคือ ความเสมอภาคแห่งการเข้าถึงธรรมของหญิงชายทุกเพศทุกวัย ไม่มีวรรณะ นั่นคือ ใครก็ตามปฏิบัติตามธรรมแห่งองค์มรรคได้ครบถ้วนแล้วย่อมเข้าถึงการพ้นทุกข์ได้เท่ากันและมีความเสมอภาคในกรรม ผลกรรมดี กรรมชั่ว ย่อมตอบสนองผู้กระทำเสมอภาคกัน แม้แต่พระมหาโมคคัลลานะก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ถูกทุบตีจากกรรมที่ทำอนันตริยกรรม ตามที่พระองค์ตรัสว่า “สัตว์โลก ย่อมเป็นไปตามกรรม”^{๓๐} หรือกรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวทรามและประณีต คนไม่ได้เป็นพราหมณ์หรือเป็นคนถ้อยเพราะชาติกำเนิด แต่เป็นเพราะการกระทำ สื่อแทนด้วยนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ที่เสมอกันนี้

ท้าวเวสสุวรรณ / ท้าวกุเวร : สะท้อนธรรม

ท้าวเวสสุวรรณ/ท้าวกุเวร เป็นเทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เป็นหัวหน้าเหล่าอสูร ผู้ปกครองเหล่ามาร มีผี ยักษ์ รากษส คุหยัก กิณนร กิณรี ทางทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ เป็นชื่อของเทพแห่งความมั่งคั่ง ตามคติพระพุทธศาสนานับถือกันว่า เป็นเทพประจำทิศเหนือ เป็นหนึ่งในบรรดาท้าวจตุโลกบาล สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช โดยท้าวเวสสุวรรณ เป็นยามเฝ้าให้ความปลอดภัยถวายพระพุทธชินราช มีอาวุธประจำกายคือไม้ตะบอง ประจำอยู่ด้านซ้าย ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่มาของไม้ตะบองตำราว

^{๒๙} พระครูสิริรัตนาวุธ (ทวี ฐานวโร), **พุทธศิลป์พุทธธรรม**, (พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๖๖), หน้า ๒๐๒.

^{๓๐} ขุ.ส. (ไทย.) ๒๕/๖๖๐/๖๕๔.

อาฬวกยักษ์ : สะท้อนธรรม

อาฬวกยักษ์หรืออสูรยักษ์ เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ เทพชั้นจาตุมาหาราช ฐานซุ้มเรือนแก้วข้างขวาของพระพุทธชินราชนั้นคือ อาฬวกยักษ์ ปางโพกศีรษะ ถวายความปลอดภัย มีอาวุธประจำกายคือฝ้ายันต์หรือโพกศีรษะ ซึ่งฝ้ายันต์นี้เป็นฝ้ายันต์ศักดิ์สิทธิ์ลงเลขยันต์กันผี ปีศาจ มารร้ายอันตรายทั้งปวงจึงเป็นที่มาของฝ้ายันต์ เสื้อยันต์ เสื้อเกาะ โดยธรรมดาแล้วถ้าเป็นยักษ์เป็นมารจะเป็นศัตรูทำร้ายรบกวนพระพุทธเจ้า แต่กลับมาทำหน้าที่อารักขา ทั้งนี้เพราะด้วยพลังอำนาจความเมตตาของพระพุทธองค์ ทำให้สัตว์มีพิษ ต้องกลับมาเป็นมิตร เข้าทำนองว่า แก้วคนราคจริตด้วยอสุภะ แก้วคนโทสจริตด้วยเมตตา แก้วคนโมหจริตด้วยปัญญา แก้วคนตระหนี่ด้วยการทาน

พระพุทธชินราช : มหาบุรุษลักษณะที่สี่ธรรม : สะท้อนธรรม

พระพุทธชินราช มีพุทธลักษณะที่ตรงตามมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ว่าโดยองค์รวมองค์พระพุทธชินราชที่เป็นประธานของวัด องค์ขนาดใหญ่ มีหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว สูง ๗ ศอก ได้ศึกษารวบรวมเป็นหลักคิดถอดสลักปริศนาธรรมในส่วนที่เด่น ๆ และสำคัญ ๆ โดยพระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ^{๓๑} ว่า

พระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวเปล่งอยู่เหนือพระเศียร สื่อถึงพระปัญญาคุณ ประยุกต์ใช้กับชีวิตทางปัญญา กำจัดอวิชชา หักกรรมแห่งสังสารวัฏสิ้นเชิง

เส้นพระเกศา มีเส้นพระเกศาที่เวียนขวามวดเป็นก้นหอย เปรียบดังปัญหาที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือจากตัวเราที่มวดไว้ที่ตัวเราสร้างขึ้น สื่อถึงสติปัญญาที่จะนำมาแก้ไขปัญหาคด้วยความถูกต้องตามธรรมยุติธรรม ดุจเส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวรรต

พระพักตร์ มีพระพักตร์ที่สงบเย็น อิ่มเอม ทรงอำนาจ ไม่บึ้งตึง สื่อถึงสติว่า การกระทำสิ่งใด ๆ ให้ตั้งอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาและตัดความขุ่นมัวในสิ่งไม่ดีไม่งามไม่ถูกต้องออกไปเสีย ภายในสงบนิ่งใสสะอาด

พระสีหนุ มีพระหนุประดุจคางราชสีห์ มีลักษณะโค้ง ดังวงพระจันทร์ สื่อถึงว่า ให้อยู่ในกรอบความถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบแบบแผนและกฎหมาย อย่าหวังผลให้ได้ดังอุดมคติเกินไป จะทำให้ชีวิตตกอยู่ในความโลภและการตัดสินใจเรื่องใดขอให้ระลึกลึถึงความยุติธรรม พยายามให้ทุกฝ่ายมีความชื่นชมพอใจให้มากที่สุด ผู้ที่แพ้ก็เป็นไปโดยธรรมตามเหตุผล

พระอุณาโลม มีระหว่างคิ้วเป็นทักษิณาวรรตตามเข็มนาฬิกา ตั้งอยู่ตำแหน่งตาที่สามของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เป็นแบบอย่างที่ดี ตามทำนองคลองธรรม มีความบริสุทธิ์ ยุติธรรม มีความเมตตา กรุณา

^{๓๑} พระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ, **พุทธศิลป์พระพุทธชินราช**, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

พระนาลิก มีนาสิกนุณเป็นสัน เตือนสติให้หายใจด้วยจุมุกของตนเอง ไม่ยิ้มจุมุกคนอื่นจนขาดความเพียร

พระโอบุษฐ์ มีการยิ้ม (ไม่ใช่คำว่ายิ้ม) เตือนสติว่า ให้ประพาศิชอบด้วยวิสุจริต รู้จักสงบปากเพื่อความสงบสุขให้ตนเองและผู้อื่น รู้จักประมาณในการบริโภคด้วยการรู้ตัว รู้คิด ตรวจสอบสิ่งที่จะผ่านลำคองลงไป เพื่อดำรงชีวิตและสุขภาพที่ถูกต้องและไม่เบียดเบียนด้วยความโลภ มีธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ๔ ประการ คือ เมตตา ความรัก กรุณา ความสงสาร มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข และอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง รู้จักวางใจเฉยมอง ไม่เฉยเมิน

พระวิหารคด

เป็นพระวิหารที่อยู่ล้อมรอบองค์พระพุทธรูป เป็นการทำจำลองการฟังโอวาทปาฏิโมกข์และจำลองรูปแบบการทำปฐมสังคายนา มีพระสงฆ์เป็นพยานร่วมรับฟังการปุจฉา การวิสัชนาพระวินัย วิสัชนาพระสูตร จากการปรารภเหตุแห่งสังคายนาที่เป็นห่วงพระธรรมวินัยจะกลายเป็นพระสัทธรรมปฏิรูปประยุกต์ใช้เกินไปจนผิดแนวทางแห่งคำสอน

เจดีย์ทรงปราสาท : สะท้อนธรรม

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร สร้างโดยพระพาลีไท รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงสุโขทัย พร้อมกับองค์พระพุทธรูป ในฐานะพระอารามหลวง มีพระเจดีย์ทรงปราสาท เป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ ใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะในส่วนพระทันตสุคันธธาตุ บางแห่งเป็นชื่อของวัดโดยปริยาย เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ วัดในต่างจังหวัดมีเกือบทุกจังหวัด เพราะเป็นวัดประจำจังหวัดที่มีคำว่า มหาธาตุ เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดพระปราสาท) จ.สุโขทัย จ.พิษณุโลก ต่างแต่ชนิดหรือชั้นของวัดที่ลงท้ายชื่อวัดว่า วรมหาวิหาร วรวิหาร ราชวรวิหารและเจดีย์ปราสาทนี้ส่วนใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้มักสร้างแต่โบราณ สมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ตอนต้น และผู้สร้างที่สร้างได้นั้น จะมีพระบุญญาบารมีสูงยิ่งระดับพระเจ้าแผ่นดิน เจดีย์ทรงปราสาทนี้สร้างขึ้นตามหลักไตรภูมิซึ่งถือว่าเป็นองค์แทนศูนย์กลางจักรวาลและอยู่สูงสุด เรียกว่าเขาไกรลาสหรือเขาพระสุเมรุ ทั้งองค์เจดีย์เต็มไปด้วยศิลป-ศาสตร์ มีส่วนต่าง ๆ โดยสังเขปคือ ฐานเขียง ฐานปัทม์ ฐานสิงห์ ส่วนสวรรค์และส่วนโลกุตตรธรรม โดยจุดเรือนธาตุหรือคัพภธาตุ เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รอบนอกของคัพภธาตุมีซุ้มจารณา ๔ ซุ้ม ที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล มีป่าหิมพานต์ สัตว์ป่าหิมพาน เช่น นกครุฑ คนธรรพ์ กินรี เหนือขึ้นไปลักษณะกลมมน มี ๖ ชั้น สู่ถึงสวรรค์ ๖ ชั้น เหนือขึ้นไปคือรูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น สูงสุดใบเพกา ๘ ใบขึ้นไปรอบทิศและชี้ฟ้าหมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ สอดคล้องกับการที่พระพุทธเจ้าจัดเป็นอุปารบุคคล หนึ่งในอุปารบุคคล ๔ จำพวก พระพุทธองค์เป็นอุปารบุคคลทั้งยังทรงพระชนม์อยู่ทั้งปรินิพพานแล้วและควรมีธาตุเจดีย์ไว้ในทาง ๔ แพร่ง (ที่สาธารณะ) ตามที่กล่าวมา

โครงสร้างเจดีย์ปราสาทเดิมองค์ ซึ่งเป็นปราสาทผสมระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับพราหมณ์ โดยพราหมณ์จะมุ่งเป็นที่สถิตของเทวดา แต่พระพุทธรูปมุ่งแสดงถึงผลการกระทำของมนุษย์ เจดีย์จึงมีชั้น ๆ สูง-ต่ำตามผลการกระทำ โดยสามารถแยกคุณลักษณะจากกันได้ตามส่วนประกอบขององค์ปราสาท โดยองค์เจดีย์จะตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของวัด เป็นองค์ประธานตามคติการสร้างวัดสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เชื่อว่ามีเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) เป็นศูนย์กลางจักรวาล แต่ตามคติของพราหมณ์นั้น จะเป็นที่สถิตของเทพ จึงถูกนำมาใช้ได้กับแนวความคิดเรื่องศูนย์กลางแห่งพระพุทธรูปศาสนา ในฐานะประธานของวัดในวัฒนธรรมของไทยได้อย่างกลมกลืน จัดเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปภายใน ทั้งเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธปราสาท”

องค์ปราสาท วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะเป็นป็นพุทธศาสน์ คือพระยาสิทธิ ปราชญ์พุทธศิลป์ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ถิ่นพุทธศึกษา คือเมืองพิษณุโลก มีคติสะท้อนถึงคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. ศิลปะรอบองค์ปราสาท สื่อถึงญาณ ๑๒ (ทวารวาทสาร) คือ อริยสัจ ๔ ที่พิจารณาด้วยญาณ ๓ ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ เป็นชื่อทางศิลปะว่า ย่อมุมไม้สิบสอง โดยมีมุมเจดีย์ ๔ มุม แต่ละมุมมีย่อมุมสามกลีบ (๔x๑๒) เป็นที่มาของญาณ ๑๒ ข้างต้น

๒. ปลายยอดสุดของพระปราสาทเป็นรูปดาบทรงมงกุฎ สื่อถึงนิพพานที่ได้จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ส่วนกึ่งของมงกุฎนั้น ๓ ชั้น ชี้ไปทางตามทวีปทั้ง ๔ สื่อมรรค ๔ ผล ๔

๓. บริเวณตัวเรือนยอดของพระปราสาท ถ้าเป็นศิลปะทางพุทธศาสนาจะมีลำดับชั้นอยู่ ๖ ชั้น หมายถึงสวรรค์ ๖ ชั้น (ถ้าเป็นทางศาสนาพราหมณ์ เรือนยอดก็จะมี ๗ ชั้น อันหมายถึงเขาสุตตะปริภันท์ ๗ แนวเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเท่านั้น)

๔. ชุ่มประตูเข้าในเรือนธาตุนี้ มีเทพชั้นจตุรหาราชิกมหาราช สถิตอยู่ในชุ่มจรนำ ๔ ทิศ

๕. ชั้นชุกฐานสิงห์มี ๓ ชั้น หมายถึงอภุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภ โกรธ หลง

๖. เซึ่งบันไดนาค ๗ เคียง ๒๕ ชั้น ขึ้นสู่เรือนธาตุขององค์เจดีย์มีเทพและพญานาคคุ้มครอง ทั้ง ๒ ข้างแสดงถึงอำนาจพระบารมีแห่งความเมตตาของพระพุทธเจ้า

๗. องค์ปราสาท สื่อถึงไตรภูมิที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ตั้งแต่แรก สวรรค์ พรหมโลก

๘. องค์ปราสาท เป็นการจำลองภพหรือภูมิในชาติก โดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนฐาน ได้แก่ กามภูมิ ส่วนกลาง ได้แก่ รูปภูมิ ส่วนยอด ได้แก่ อรูปภูมิ เมื่อเทียบกับส่วน ๓ ส่วนของเจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซียที่สร้างขึ้นตามคติของไตรภูมิ

๙. ส่วนฐานล่างสุด เรียกว่า ฐานเขียง เป็นปฏิมากรรมรูปสัตว์หิมพานต์ การประดับภาพสัตว์หิมพานต์ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบส่วนฐานของพระปราสาทว่าเป็นเชิงเขาพระสุเมรุอย่างสมบูรณ์

พุทธกิจผ่านปางพระพุทธรูป : สะท้อนธรรม

พระพุทธรูปแสดงด้วยปางต่าง ๆ มากกว่า ๑๐๐ ปางนั้น เป็นอริยาบทที่พระพุทธรูปเจ้าแสดง กรุณาคุณต่อสรรพสัตว์ อย่างเช่นปางโปรดองคุลีมาล แสดงถึงความเมตตาโดยไม่มีประมาณแม้จะเป็นโจร ปางโปรดอาฬวกยักษ์ แสดงถึงความเมตตาต่อยักษ์ โดยไม่เลือกว่าเป็นยักษ์หรือเทพ ปางโปรดพุทธมารดา แสดงถึงความกตัญญูต่เวทีย ปางบำเพ็ญทุกรกิริยา แสดงถึงเหตุการณ์บำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ด้วยความอดทนเพื่อสงเคราะห์ชาวโลก ปางแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ สื่อถึงการวางหลักการ อุดมการณ์และวิธีการเผยแผ่ธรรมแก่พระสงฆ์สาวก ปางปาไลไลยก์ แสดงการปรนนิบัติจากพญาช้างและพญาลิง ปางปริณิพพาน แสดงถึงไตรลักษณ์ของชีวิต ปางเสด็จดับขันธปริณิพพาน แสดงถึงการดับขันธชีวิตที่ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ จากนั้นพระองค์ตรัสเรียกพระอานนทมารับสั่งมอบมรดกธรรมว่า “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๓๒}

จิตรกรรม : สะท้อนธรรม

จิตรกรรมหลัก ๆ ได้แก่ พุทธประวัติ พระเวสสันดร อีกแนวหนึ่ง คือจิตรกรรมพระมาลัย เป็นตำนานท้องถิ่นของไทยทุกภาค มีอิทธิพลต่อความเชื่อในนรก สวรรค์ เป็นมรดกของชาติให้ดำรงไว้ทั้งยังมีผลต่อเนื่องไปถึงการศึกษาเป็นตำนานในวงวรรณกรรมของชนรุ่นหลังอีกด้วย คุณชฎาลักษณ์ สรรพานิช ได้สรุปไว้อีกว่า “วรรณกรรม เรื่องพระมาลัยสำนวนต่าง ๆ รวมถึงพระมาลัยแบบคำหลวง มีโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกัน คือ กล่าวถึงพระมาลัยเทวเถระเจ้า ซึ่งเป็น พระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์ได้ลงไปนรก ไปพบเห็นสภาพของเปรตและได้ขึ้นไปบนสวรรค์ ได้พบพระศรีอาริยมตไตรย เมื่อกลับลงมายังเมืองมนุษย์ก็ได้นำเรื่องราวต่าง ๆ มาเล่าให้คนทั้งหลายฟัง เพื่อให้รู้ถึงความลำบากในนรก รู้ความสุขในสวรรค์ อบรมสั่งสอนให้คนกระทำความดี หมั่นทำบุญทำทาน จะได้มีอายุอยู่ทันสมัยพระศรีอาริยมตไตรย”^{๓๓} ดังภาพนี้

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๓๓} ชฎาลักษณ์ สรรพานิช, “พระมาลัย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๙.

รูปภาพ ๒ พระมาลัยเสวยกรรมกาเมสุมิอาจารย์
ที่มา <http://www.tairomdham.net/index.php?topic=6948.0>

การนำผลการศึกษาไปใช้ประโยชน์

การใช้ประโยชน์ระดับนโยบาย โดยศึกษาเรียนรู้ศิลปกรรมเชิงพุทธและศึกษาวัฒนธรรมทางสังคมและศาสนาในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ดังนั้น ในฐานะที่สังคมไทยเป็นสังคมชาวพุทธต้องทำสถาปัตยกรรมเชิงพุทธประกอบด้วย โดยเฉพาะรูปทรงสิ่งปลูกสร้างเกี่ยวกับวัดวาอาราม ควรเป็นลักษณะไทยหรือทรงไทย พระอุโบสถทรงไทย กุฏิพระสงฆ์ทรงไทย ศาลทรงไทย เพื่อแสดงถึงความเป็นไทย

การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์ ผู้นำไปใช้สามารถออกแบบอาคาร สถานที่ที่จะคำนึงถึงเอกลักษณ์ของไทย อนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทย บ่งชี้ถึงความเป็นไทย เช่นการแต่งกายชายหญิงด้วยผ้าไหม การเคารพกราบไหว้ แต่งงาน แม้แต่ความเชื่อทางศาสนาต่าง ๆ ที่จะแสดงเอกลักษณ์ไทย ได้แก่ เชื้อโนบุญ-บาป เชื้อโนเรื่องสวรรค์-นรก นอกจากนี้ มีความในอานิสงส์การทำบุญ การทำวัตรสวดมนต์ การเจริญจิตภาวนา แม้การประกอบพิธีเริ่มแรกด้วยพิธีบวงสรวง

การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น ผู้นำไปใช้ถือเป็นแบบการเรียนการสอน นำไปปฏิบัติจัดทำตามลักษณะพุทธศิลปกรรมได้ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นคุณค่านำพาศึกษาปฏิบัติในคุณธรรมจริยธรรมของคนทุกรุ่นและทุกเพศทุกวัยได้อย่างดีโดยเฉพาะในเรื่องไตรภูมิส่วนที่เป็นนรก - สวรรค์ที่จะสร้างคุณจริยธรรมให้เกิดขึ้นในตน

การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ ผู้นำไปใช้เป็นคู่มือหรือเป็นแบบการเรียนการสอนเกี่ยวกับพุทธศิลป์ นำพาให้รู้ประวัติศาสตร์ทางศาสนา รู้คุณธรรมจริยธรรมผ่านศิลปกรรมนี้ จนที่สุดแล้วจะกลายเป็นชนบประเพณีแสดงถึงวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นผลผลิตแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น การแห่ปราสาทผึ้ง แสดงผีตาโขน

สรุป

ศิลปกรรมนั้น นับว่าเป็นเครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าด้านจิตใจ สังคม ศาสนา เศรษฐกิจ เพราะศิลปกรรมเชื่อมโยงสถาบันหลักของชาติ จะเห็นได้จากรัชกาลที่ ๖ พระราชนิพนธ์ว่า ....เมืองใดไร้ศิลปะโสภณ เมืองนั้น ไม่พ้นเสื่อมทราม แสดงว่า วัดความเจริญและความเสื่อมของสังคมได้ ที่สำคัญอีกอย่างคือ ศิลปกรรมไทย เป็นเอกลักษณ์ของไทยร่วมกับศิลปวัฒนธรรมไทย ถ้าบอกว่า บ้านทรงไทย ย่อมมีหลังคาทรงไทย มีหน้าจั่ว ทรงกาแล หงส์ ทาน นกเปิดท่น ชูคอ ถ้าเป็นอุโบสถ วิหาร ศาลา วัด ก็จะมาคู่กับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ วิธีการศึกษาใช้หลักการที่ว่า ธรรมดาการรับรู้ทุกชนิดนั้นมีแหล่งความรู้ ๒ แหล่ง คือ แหล่งความรู้ภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ กับ โยนิโสมนสิการ ศิลปกรรมถือว่าเป็นแหล่งปรโตโฆสะ ส่วนสื่อธรรมจากศิลปะนั้น เป็นโยนิโสมนสิการ สอดคล้องกับหลักการ บุคลาธิษฐาน กับ ธรรมาธิษฐาน แหล่งศิลปะเหล่านี้ที่อุดมสมบูรณ์แบบที่สุดคือ วัด กับ ราชวัง ทั้งที่เป็นการปฏิบัติของบุคคล สถานที่ พิธีการ จึงกล่าวได้ว่า วัดกับราชวังเป็นแหล่งศิลปกรรม รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างวัดประจำรัชสมัยไว้ชื่อ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ซึ่งจะเห็นว่า เต็มไปด้วยศิลปะและศาสตร์ เป็นเอกลักษณ์ของชาติ มีความเด่นชัดมากที่สุดแม้เครื่องบินมองลงมาเห็นวัดกับราชวัง ก็ย่อมรู้ว่า นี่คือประเทศไทยและศิลปกรรมเหล่านี้เป็นแหล่งเศรษฐกิจ สร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจแก่ประเทศด้วยการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าชม สามารถเก็บรายได้เข้าประเทศเป็นอันดับต้น ๆ ของรายได้ประชาชาติ ที่สำคัญคือ ศิลปกรรมเหล่านี้เป็นคุณค่าทางจิตใจด้วย เป็นปัจจัยพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยคำแห่งองค์ความรู้ว่า “ธรรมศาสตร์-ศิลปกรรม นำพาพัฒนาคุณภาพชีวิต” ตามแผนผัง ดังนี้

ศาสตร์ คือ ตำรา วิชา^{๓๔} ได้แก่ แหล่งความรู้และความรู้ มีคำไวพจน์ วิทยา วิชชา พิทยา ต่อท้าย คำว่า ศิลปวิทยา ศิลปศาสตร์ พุทธศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และอื่น ๆ คือความรู้เรื่องนั้น ๆ ถึงที่มา พัฒนาการ และสิ้นสุดลง คำว่า ศาสตร์ คำนี้จะบอกลักษณะความรู้ว่า แหวมคม (ศาสตร/ศัตรา) เช่น ศาสตราวุธ คือ อาวุธที่แหวมคมสามารถแทงทะลุหรือฟันให้ขาดได้ หากเป็นไฟ ก็หมายถึงแสงสว่าง หรือ ตปะ ความร้อนที่เผาเลนิกเลสให้สิ้นไป ข้อนี้สะท้อนพุทธศิลป์ที่ว่า เปลวเพลิงบนพระเศียรของ พระพุทธรูป ศิลปะสมัยสุโขทัย ที่สื่อถึงปัญญา ความรอบรู้ เป็นที่มาของพุทธภาษิตว่า “ปัญญา เปรียบด้วย แสงสว่าง”^{๓๕} (ปัญญา โลกสมิ ปชโชโต) เป็นแสงสว่างในที่มืดคือความรู้ที่ล่องรู้ได้แม้ในที่มืด

ศิลปะ เป็นเรื่องความคิดที่ถ่ายทอดออกมาเป็นฝีมือ แสดงให้เห็นความฉลาดในฝีมือ มีทักษะการใช้ ฝีมือ ซึ่งจะให้ปรากฏออกมาอย่างงดงามอันน่าชื่นชม เมื่อเป็นดังนั้น พุทธศิลปกรรมก็เป็นเครื่องแสดง ฝีมือ แสดงความฉลาดในฝีมือ แสดงทักษะการใช้ฝีมือที่เกี่ยวกับศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาเ็นเอง พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากทีเดียว ที่ว่ามากนั้น ก็เพราะจัดว่าศิลปะเป็นมงคลระดับสูงสุด ตามที่แสดงมงคลสูตรข้อที่ ๙ ว่า “การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (สิปปัญจะ ...เอตมมังคะละมุตตะมัง) เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิในที่ ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ” คำว่า ถึงความสวัสดิ ความหมายโดยตรงคือให้อยู่รอดปลอดภัยหรืออยู่ครบถ้วน (สุ+อตฺถิ=โสตฺถิ) ว่าโดยความแล้ว ที่ถึงความสวัสดิเพราะคิดดี พุทธิ ทำดี

ศิลปกรรม งานศิลปะด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ซึ่งศิลปกรรมนี้อาศัยซึ่งกันและ โดยสถาปัตยกรรมเน้นอาคาร สถานที่เพื่อรองรับประติมากรรม เช่น พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในวิหาร โบสถ์ ศาลา พร้อมกันนี้ก็ต้องการสื่อธรรมบนฝาผนังที่ว่างเปล่านั้นด้วยสร้างจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับ พุทธประวัติ พระเวสสันดร พระมาลัย หรือแม้แต่จิตรกรรมพุทธหัตถิเพื่อรำลึกที่พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้น ได้สร้าง หรือบูรณะอุโบสถนั้น เช่น อุโบสถหลวงพ่โต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก ประการเหล่านี้ย่อมปลูกศรัทธา สร้างปัญญา น้อมนำจิตสู่ธรรมได้อย่างดี เป็นการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทั้งในรูปอาคารรวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกด้วยฝีมืออย่างมีศิลปะ จัดพื้นที่ ว่างที่ว่างสิ่งต่าง ๆ เป็นสัดส่วน เป็นผลผลิตทางสติปัญญาของมนุษย์ที่ต้องใช้เจตสิกอันวิจิตรที่สุนทรียภาพ

ธรรม ความหมายตามภาษา แปลว่า สภาพที่ทรงไว้ หมายถึง ทรงหรือรักษาผู้ปฏิบัติธรรมให้มีความสุข ดังสุภาษิตว่า “ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข” (ธมฺมจารี สุขิ เสติ) กล่าวคือไม่ให้ตกไปสู่ที่ชั่ว คำว่า ธรรม ว่าตามสภาวะ หมายถึงธรรมชาติ ที่ต้องตกอยู่ตามกฎไตรลักษณ์ ว่าตามความถูกความผิด

^{๓๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, หน้า ๔๒๕.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

จะสื่อถึงความถูกต้อง ความเป็นธรรม ตรงกับคำว่า righteousness ไม่ตัดสินปัญหาลำเอียงเข้าข้าง โง่ทงหรือจำเลย เป็นชื่อกระทรวงตัดสินคดีว่า กระทรวงยุติธรรม คือ ยุติปัญหาโดยธรรม ที่สำคัญคือ พระปฐมบรมราชโองการของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ เสมือนพระราชสัตยาธิษฐานว่า ให้ไพร่ฟ้าหน้าใส ทรงปฏิบัติธรรมตลอดการครองราชย์ด้วย “ทศพิธราชธรรม” มุ่งให้ประชาชนชาวไทยได้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์แห่งมหาชนชาวสยาม”^{๑๖} ว่าตามหลักอภิปไตย ๓ ได้แก่ “อิตตธาภิไตย ถือตนเป็นใหญ่ โลกาภิไตย ถือสังคมเป็นใหญ่ ธรรมธาภิไตย ถือธรรมเป็นใหญ่”^{๑๗} โดย ๒ ข้อแรก มีข้อดีและข้อเสีย อิตตธาภิไตยมีข้อดีคืองานสำเร็จเรียบร้อย ข้อเสีย ไม่ค่อยได้บริวาร โลกาภิไตย ข้อดีคือได้บริวาร ข้อเสีย ไม่ค่อยได้งาน แต่ธรรมธาภิไตย มีแต่ส่วนดีฝ่ายเดียว ได้ทั้งงานได้ทั้งบริวาร ว่าตาม ธรรมนี้ติ ธรรมเป็นเครื่องตัดความเป็นคนที่ว่า “การกิน การพักผ่อน การกลัวภัย การสืบพันธุ์ มนุษย์และสัตว์มีเหมือนกัน แต่ที่มนุษย์ต่างจากสัตว์คือ ธรรม”^{๑๘}

คุณภาพชีวิต ว่าตามนัยสังคมวิทยา คือการกินดี อยู่ดี มีสุข จากการได้เรียนรู้สรรพวิทยา ว่าตามนัย ศาสนา คือ การได้รู้ธรรม ปฏิบัติตามไตรสิกขา ได้เคารพนับถือพระรัตนตรัย มีชีวิตตามหลักจักร ๔ คือ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นที่ดี (๒) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๓) อิตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ (๔) ปุพเพตปญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในก่อนแล้ว”^{๑๙} คุณภาพชีวิตนี้ ว่าตามแนวประยุกต์ ถึงพระพุทธชินราชแล้ว นับว่า พระบารมีของพระพุทธชินราชนั้น เป็นปัจจัยสร้างคุณภาพชีวิตโดยแปรทรัพย์สินคือเงินจากศรัทธาที่ชาวเมืองบริจาคนำมาเพื่อสักการะพระพุทธชินราชนั้นสู่การบริการ โดยทางวัดฯ ได้สร้างโครงสร้างพื้นฐานให้สังคม กล่าวคือ สร้างวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช สร้างโรงเรียนสาธิตวิทยาลัยสงฆ์ฯ สร้างอาคารอายุรกรรมโรงพยาบาลพุทธชินราช โรงเรียนพุทธชินราชพิทยา สร้างพระพุทธชินราช จำลองหน้าตักกว้าง ๒๙ นิ้วมอบให้แก่ถิ่นทุรกันดารและต่างประเทศปีละ ๒๐ กว่าองค์ สอดคล้องและทำได้อย่างสมบูรณ์ในภาระงานของคณะสงฆ์มหาด้าน มีด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นต้น

เมื่อผนวกคำทั้ง ๔ คำนี้ จะได้เป็น “ศิลป์+ศาสตร์” ศิลป์ ว่าด้วยความสวยงามผ่านศิลปกรรม งานศิลป์ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และงานศิลป์นี้สร้างขึ้นด้วยศาสตร์ ว่าด้วยความรู้ และเข้าใจตามนัยแห่งศิลป์ก่อปรด้วยธรรมนั้น ซึ่งศิลป์+ศาสตร์นี้สอดคล้องกับประเด็นธรรมที่ใช้ถ่ายทอด คือ บุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน โดยบุคลาธิษฐานเป็นลักษณะบุคคลหรือสิ่งของที่สร้างเป็นพุทธศิลป์

^{๑๖} เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม-เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.luehistory.com>. (๒๘ มีนาคม ๒๕๖๖).

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๑๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธम्मจิตโต), อนุทินธรรมะ : ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน, หน้า ๑๙.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๕.

ออกมา ส่วนธรรมาธิษฐาน เป็นลักษณะศาสตร์ที่จะรู้และเข้าใจผ่านศิลปะหรือบุคลาธิษฐานนั้น จึงสร้างเป็นองค์ความรู้ว่า “ธรรมศาสตร์-ศิลปกรรม นำพาพัฒนาคุณภาพชีวิต”

บรรณานุกรม

ชฎาลักษณ์ สรรพานิช. “พระมาลัย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

เทวีัญ เอกจันทร์ และคณะ. การสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธศิลปกรรมในล้านนา”. *รายงานวิจัย*. มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓.

ทศพล จังพานิชย์กุล. *พระพุทธรูป*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คอมมา, ๒๕๔๖.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). *อนุทินธรรมะ : ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน*. กรุงเทพมหานคร:

บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙.

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ). *พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม*. กรุงเทพมหานคร: อาทร

การพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระครูสิริรัตนาวุธ (ทวี ฐานวโร). *พุทธศิลป์พุทธธรรม*. พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๖๖.

_____. *ศาสตร์ร่วมสังคม*. พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕.

_____. “การศึกษาตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในศิลปกรรม”. *รายงานวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

_____. “การศึกษาตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในศิลปกรรม”. *รายงานวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร. “การพัฒนาารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาใน

ประเทศ”. *รายงานวิจัย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗.

พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณโณ. *พุทธศิลป์พุทธชินราช*. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-

ราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพ-

มหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ศิลป์ พีระศรี. *คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง*. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๒.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สงวน รอดบุญ. *ศิลปกรรมไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

“เกิร์ตความรู้จากสารานุกรมไทย” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.baanjomyut.com>

พระมาลัยโปรดนรก-กาเมสุมิจฉาจารย์ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.tairomdham.net/index.php?topic=6948.0>.

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป เรื่อง การสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <<http://www.mcu.ac.th/site/article-content>>.

“รู้อะไรให้กระจ่างแต่อย่างเดียว ขอให้เชี่ยวชาญเกิดจะเกิดผล” ... [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.thaicyperpoint.com>.

เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม-เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.luehistory.com>.

สุภาชิต ปรัชญา ปณิธาน วิสัยทัศน์ และพันธกิจ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.mcu.ac.th/pages/philosophy-commitment-vision-mission>.